

DİLÇİLİK

UOT: 811.512.161

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE NEZAKET KAVRAMI: ONAY VE RET KARŞITLI EŞANLAMLILIĞI

Halide İMAMOVA*

Anahtar kelimeler: Türkçe, nezaket, onay, ret, eş anlamlılık

ÖZET

Bu makale Türkiye Türkçesinde nezaket kategorisinin onay ve ret ifade eden sözcüklerinde eş anlamlılık sırasını incelemektedir. Türkiye Türkçesinde nezaket onay anlatan ‘*evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay*’ ve ret bildiren ‘*hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*’ kelimeleri iç özelliklerine göre konuşanlar arasında üç gruba ayrılır. Bunlar: birinci olarak, ‘*sıradan bir onay × sıradan bir ret*’ anlamında; ikinci olarak, ‘*kuşkusuz onay × kuşkulu ret*’ anlamında; üçüncü olarak, ‘*memnuniyetle onay × üzüntüyle ret*’ anlamlarında karşılıklı zıtlık durumunu ortaya koymakta olduğu tespit edilmektedir. Nezaket kategorisine göre onay cümlelerinde de, ret cümlelerinde de eş anlamlılık sırası nezaketi, ‘*basit, yüksek ve aşırılık*’ derecelerinden üç aşamada ifade etmektedir.

Fonksiyonel olarak onay ve ret ifade eden kelimeler tek kelimedenden oluşan cümle (yalın cümle), kesik cümle şeklinde kullanılarak, genelde belirteç daha sonra isim, sıfat, ünlem görevinde nezaketi çeşitli derecelerde ifade etmektedir. Nezaket ifadesi olarak kullanılan birimler fonksiyonel görevi bakımından biri ikincisinin yerini tutamaz.

Onay ve ret anlatan kelimeler etimolojisine göre; Türkçe, Arapça ve Türkçe + Arapça kelimenin bir araya gelmesinden oluştuğu, yapısı bakımından ise onay ve ret anlamını taşıyan kelimeler; basit, türemiş ve bileşik kelimelerden meydana gelir.

Türkiye Türkçesinde onay ve ret anlamları aracılığıyla nezaket ifadesinde ret kelimelerine göre onay kelimelerinin sayısının ve imkanlarının oldukça geniş olduğunu vurgulamak mümkündür.

Giriş

Dilbiliminde nezaket kavramı, doğrudan insan ile sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte sosyal ilişkiler, konuşma faaliyetleri, mülakat durumu, milli ve kültürel geleneklere uygun bir biçimde ortaya çıkar. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinde nezaket kategorisinin onay ve reddin ifadesinde tamamen farklı ve kendine özgü bir biçime sahip olduğu dikkati çeker.

Onay ve ret genelde, soru cümlelerine verilen yanıtlarda görülür (Ediskun, 1999: 374-375), (Hacıeminoğlu, 1984: 290-292). Bununla birlikte haber cümlelerinde de herhangi bir olay, durumla ilgili bilgi verilirken veya nesnede herhangi bir özelliğin olup olmadığı konusunda onay veya ret ifadeleri kullanılır (O’zbek tili grammatikası, 1976: 99). Onay veya ret Türk dilleri çerçevesinde karşılaştırmalı, anlamsal ve yapısal açıdan inceleme konusu olmuştur (Lutfullayeva, 1997: 140), (Mominov, 1981: 26-30), (Nurmanov, 1981: 28-31), (Nurmahanova, 1964: 52-57), (Rustamov, 1959: 193-206). Ama Türkiye Türkçesinde nezaketin onay ve ret aracılığıyla ifade edilmesi konusunda bilimsel bir çalışma yapılmamıştır (Dcevdet-zade 1934: 175-176), (Göker 1997: 95-98),

*Doç.Dr. Taşkent Devlet Şarkınsalık Üniversitesi
E-mail: imamova.h68@gmail.com

(Hengirmen 1995: 350-352), (Hudaybergenova 2004: 49-61), (Karahan 2007: 103-110). Bu konu dilbiliminde incelenmesi gereken önemli ve ilgi çekici konulardan birisidir.

Türkiye Türkçesinde sıradan bir onay *evet* ve inkar ise *hayır* kelimeleri aracılığıyla ifade edilir. Söz konusu onay ve reddi ifade etmek için konuşanlar arasındaki münasebet dilde haber cümlelerinde, soru cümlelerinde, emir ve basit tuncelerde çeşitli şekilde ortaya çıkar:

- 1) Ekler aracılığıyla; *-ma/-me* eki *-sız, suz/-siz, süz* gibi;
- 2) Cümle birimleri olan *yok, hayır, değil, ne...ne..., evet, var* gibi sözler aracılığıyla.

Tüm türk dillerinde ve özellikle Türkiye Türkçesinde onayı anlatan özel bir dil birimi bulunmamaktadır. Çalışmamız sonucunda onay ve ret anlamlarını ifade eden belirteçlerin (bazı kaynaklarda söz konusu belirteçler 'edatlar' diye de adlandırılmaktadır) (Hacıeminoğlu, 1984: 290-292) ve bunların eş anlamlılık sırasının (*hayır, yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*), (*evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay*)da mevcut olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda bu eş anlamlılık sırasının cümlelerdeki onay ve inkar anlamları aracılığıyla bazen nezaketin ifade edilmesinde tamamen başka bir biçimleri ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde onay ve ret yoluyla ifade edilen nezaket, sadece *evet* ve *hayır* kelimeleriyle değil, aynı zamanda bu kelimelerle kullanılan unvan sözler, seslenmeler, ara kelime ve ara cümlelerle veya onay ve reddin paradigmaları aracılığıyla da dolaylı olarak ifade edilir.

Nezaket Açısından Zıt Anlamlı Çiftlik Oluşturan Onay ve Ret Anlamlı Kelimeler

Nezaket kategorisi açısından onay anlamındaki sözcüklerin görevini cümlede genelde belirteçler üstlenir; *evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi... Nezaket ifadesinin sunulmasında sözkonusu belirteçlerin cümle içindeki kullanımları çeşitlidir.

Tablo 1: Onay İfade Eden Kelimeler

№	Onay ifade eden kelimeler	Onay anlamı	Sözlük anlamları
1	evet	evet	1) <i>onay</i> sözcüğü 2) <i>olumluluk</i> anlamını güçlendirir.
2	olur	Olur	1) olabilir 2) iyi 3) geniş zamanın 3. kişi tekil
3	peki	peki, tabii	1) emir veya cümlenin onaylandığı, kabul edildiği. 2) itirazı "pekiyi, öyleyse" anlamında kullanılır
4	tabii	tabii, elbette	1) doğada mevcut olan. 2) her zamanki gibi, beklendiği gibi. 3) gerçeğe uyan. 4) sahte olmayan, gerçek, hakiki. 5) sade, katkısız. 6) elbette, tabii olarak.
5	elbette	elbette, tabii	1) kuşkusuz.
6	lütfen	lütfen, rica ederim, eğer mümkünse	1) " <i>rica ederim</i> " anlamında. 2) iş veya hareketin istenilmeden yapılması
7	baş üstüne	baş üstüne, seve seve, memnuniyetle	1) herhangi bir isteği " <i>memnuniyetle, tamam, olur</i> " anlamında.
8	hayhay	hayhay, seve seve, memnuniyetle	1) " <i>içten, tabii</i> " anlamında.

Çizelgede kaydedilen kelimeler grubu onay bildirir. Ama yukarıda bahsedilen onayı da kendi içerisinde gruplara ayırmak mümkündür. Birinci, *sıradan bir onay* bildiren kelimeler; *evet, olur, peki, tabii, elbette*. İkinci, *herhangi bir kuşkusuz onay* bildiren kelimeler; *tabii, elbette, baş üstüne, hayhay*. Üçüncü olarak, *rica aracılığıyla onay* anlatan kelime; *lütfen*. Dördüncü olarak ise, *memnuniyet ile onay* anlatan sözcükler; *baş üstüne, hayhay*.

Sonuç olarak, yukarıda kaydedilen kelimeler iç anlamına göre aynı şekildeki "onay"ı göstermemektedir. Her kelime kendine mahsus özelliklerine göre ifadede farklılık taşır. Örnek olarak alınan onay anlamı üstlenen sözcükler içinde *baş üstüne, hayhay* ayrı bir nezaket ifadesi ve daha yaygın olması ile önem kazanmıştır. Çünkü bu kelimeler onay anlamına "kuşkusuz onay", "memnuniyetle onay"ı da ekleyerek nezaket ifadesindeki kullanım imkânlarını arttırmaktadır.

Onayı anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* kelimeleri etimolojik bakımından incelediğimizde beş tanesinin Türkçe; *evet, olur, peki, , baş üstüne, hayhay* kelimelerinin Türkçe oluştuğunu, üç tanesinin; *tabii, elbette, lütfen* ise Arapça olduğu görülür. Nezaket anlamındaki onayı ifade eden kelimelerin çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır.

Yapısal bakımdan kelimelerin üçü *evet, tabii, elbette* basit kelime; yine üçü *olur = ol+ur, lütfen = lütuf+en, peki = pek +iyi* türemiş kelime, bir tanesi ikileme *hay+hay*, biri *baş üstüne* ise deyim şeklinde bulunmaktadır. Nezaket ifade eden onay kelimelerinin esas bölümünü basit ve türemiş kelimeler oluşturmaktadır.

Onay anlamındaki eşanlamlılık grubunda karşılıklı görev bakımından da farklılıklar görülür. *Evet, olur, peki, tabii, elbette* gibi onay anlamını taşıyan kelimelerde "aynı görüşlülük, destekleme" aracılığıyla *sıradan bir saygı, lütfen* kelimesinde "isteme, sorma, rica etme" anlamları aracılığıyla *yüksek bir saygı* ifade edilir. *Baş üstüne, hayhay* kelimelerindeki onay anlamında ise "memnuniyetle, içten, canı gönülden" tarzındaki pekiştirmede saygı anlaşılır. Bu duruma daha çok tek öğeli veya tek kelimeden oluşmuş yalın cümlelerde rastlanır.

Tek öğeli (yalın) cümleler adından da anlaşıldığı üzere tek kelimeden oluşur. Konuşma sırasında konuşanın duygularına ve ifade edilmekte olan görüşe duygu esaslı nezaket ilave eder. Uzun süreli incelemeler boyunca, sözlü konuşmalarda buna ait bir sürü örneklere rastlanmıştır.

- *Çay ister misiniz?*

- *Lütfen (Eğer mümkünse alabilirim, evet; Uygun olursa, tabii; Size zahmet olmazsa, ne olur).*

Lütfen kelimesi, herhangi birinden bir şey rica edildiğinde "dilerim, mümkünse, rica ediyorum" anlamlarında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 1988: 971). Kelime, cümledeki "evet" anlamını konuşmacı nezaket ve saygı yönünden *lütfen* kelimesi ile *rica*'ya sindirmiş bulunuyor. Bu yöntem aracılığıyla konuşmacı tek kelimeli cümlelerdeki onay anlamını "onaylama veya katılma" aracılığıyla değil, "rica ederek sorma"ya yüklemektedir. İşte nezaket anlamı bu şekilde ortaya çıkmış bulunuyor.

Söz konusu örnekte ifade ettiğimiz *lütfen* kelimesi yerine *tabii, elbette* onay kelimelerinin de kullanılması mümkündür. Bu onay anlatan kelimeler grubunda "aynı görüşlülük, destekleme" üzerinden sıradan bir saygı ifade edilmesini daha önce belirtmiştik. İfade edilenlerden farklı yönü, örnekteki kelime, cümlede vurgu son hecedeki ünlüye değil, ilk hecedeki ünlüye konursa, ton tamamen değişir ve nezaket anlamı "saygısızlık, küçük görme, yukarılardan bakma" olarak zıt anlam kazanır. Sonuç olarak, bu biçimdeki verilen nezaket, saygı ifade ederken ses tonunun dengesini tutturabilmek büyük bir önem taşır.

Nezaket kategorisi açısından ret anlamındaki sözcükler görevini cümlede genelde belirteçler üstlenir; *hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* gibi. Nezaket ifadesinin sunulmasında söz konusu belirteçlerin cümle içindeki farklılaşma açıları çeşitlidir.

Tablo 2: Ret İfade Eden Kelimeler

No	Ret ifade eden kelimeler	Ret anlamı	Sözlük anlamı
1	<i>hayır</i>	Olmuyor, yok	1) uygun olmazlık, inkar; 2) olumsuzluğu güçlendirir.
2	<i>yok</i>	Yok	1) mevcut olmayan nesne, kişi. 2) yasak; 3) mevcut olmazlık; 4) söz cümle.
3	<i>değil</i>	Değil	olumsuzluk bildirir.
4	<i>ne münasebet</i>	hayır, neden? niye? ne sebepten?	1) “böyle olması mümkün değil”; 2) “ilgisi yok”.
5	<i>estağfurullah</i>	hayır; olamaz	1) Teşekkür bildiren veya övmeyemünasip görülenkişi tarafınca nezaket ve alçak gönüllülüğü ifade edenkelime
6	<i>maalesef</i>	maalesef, üzülerək söylüyorum ki, ne yazık ki, maaleessüf	1) “ne yazık ki”; “üzülerek söylüyorum ki”.
7	<i>üzgünüm</i>	yok, mükedder	1) üzölmüş, üzüntü duymuş, neşesiz, tasalı, gamlı, mağmum, mahzuni melul.

Yukarıda çizelgede kayd edilen kelimelerin tümü ret anlamını taşımaktadır. Onay anlamını ifade eden kelimelerde görüldüğü gibi ret anlatan kelimeleri de kendi içerisinde gruplara ayırmak mümkün olur. *Birinci, sıradan bir ret bildiren kelimeler; hayır, yok, değil. İkinci, herhangi bir kuşku ile retbildiren kelimeler; ne münasebet, estağfurullah. Üçüncü olarak ret anlamını üzüntüyle anlatan; maalesef, üzgünüm* gibi kelimelerdir.

Sonuç olarak, yukarıda kayd edilmiş ret anlamını üstlenen kelimeler de iç anlam çerçevesine göre aynı şekilde "ret"i göstermiyor. Her kelime kendine mahsus özelliklerine göre ifadede farklılık kazanır. Örnek olarak, alınan ret anlamı üstlenen sözcükler içinde *ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* sözcükleri ayrı bir nezaket ifadesi ve daha verimli olması ile dikkat çekmiştir. Çünkü bu kelimeler ret anlamına duygusal biçimde yan ek anlamlarıyla birlikte (modal anlam) konuşanın ilgisini de ilave etmiş bulunuyor.

Söz konusu ret anlatan yedi kelimeyi (*hayır, yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) etimolojik bakımından incelediğimizde üç tanesi (*yok, değil, üzgünüm*) Türkçekelimeden oluştuğunu, üç tanesi (*hayır, estağfurullah, maalesef*) ise Arapçadan alınmış olduğu ve bir tanesi (*ne münasebet*) Türkçe + Arapça kelimelerin birleşmesinden ortaya çıkmış olduğu tespit edilmiştir.

Yapısal bakımından kelimelerin altı tanesinin (*hayır, yok, değil, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) basit kelime; birinin ise birleşik (*ne münasebet*) olduğu öğrenilmiştir. Nezaket ifade eden ret kelimelerin esas bölümü basit kelimelerden oluşmaktadır.

Yapılmış araştırmalar nezaket kategorisi açısından onay cümlelere göre ret cümlelerinin ve ret anlamını taşıyan kelimelerin eş anlamlılık sırasının daha az olduğunu göstermektedir. Konuşma sırasında ilgi ifade edildiğinde konuşanlar mümkün olduğu kadar *hayır* veya *yok* kelimelerinin kullanımından çekindiği, onun yerine ise ret anlamının dolaylı ifadesini anlatan kelimelerin kullanımı daha çok görülmüştür.

Ret anlamını taşıyan "hayır" kelimesinin eş anlamlılık sırası da fonksiyonel görevince kendi arasında farklılıklar gösterir. Bu eş anlamlılık sırası aracılığıyla nezaket ifadesini aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkün olur. Mesela, *hayır, yok, değil* ret anlatan kelimeler seslenmeler, ara kelimeler veya ara cümleler yardımıyla basit bir ilgi ifade ederse; *ne münasebet, estağfurullah* kelimelerin-

deki inkar "niye? neden?" anlamıyla ret kavramını yüksek düzeydeki ilgi, nezaket ile dolaylı aktarmaya çalışır. *Maalesef, üzgünüm* kelimeleri ise ret anlamını "*keşke olsaydı, üzgünlük ile*" gibi anlamda karşındaki kişiye duyduğu ilgi ve nezaketi daha da etkili ifade etmeye yarar.

Ayrıca, nezaket *ne münasebet, estağfurullah* söz cümleleri aracılığıyla da meydana gelir. Türkçe Sözlükte *ne münasebet* kelimesinin "hiç öyle şey mi olur, herhangi bir ilişkisi yok, olması mümkün değil" anlamlarında kullanıldığı kayd edilmektedir ... (Türkçe Sözlük, 1988: 1077).

- *Neden bu acele Feride? Adeta benden kaçyorsun! dedi.*

- *Ne münasebet, dedim, botlarım sıkıyor da... Zaten içeriye beraber gidecek değil miyiz?* (Guntekin, 1992: 92).

Yukarıda kayd edilmekte olan metindeki "kaçmıyorum" inkar anlamı konuşanlardan biri yani sözü dinleyen tarafınca "*ne münasebet*" kelimesi ile "neden böyle düşünüyorsun, hiç ilgisi yok" anlamındaki yüksek seviyeli nezaketle ortaya koymuş bulunuyor. Yüksek düzeyli nezaket anlamındaki incelik "*estağfurullah*" kelimesinde de aynen bu şekilde meydana gelmiştir.

- *İşte bunu söylemek güç, dedi. Münevver, bugün sizin düşmanınız vaziyetindedir.*

- *Estağfurullah.*

- *Öyledir, Feride Hanım. Fakat hiç fena bir insan değildir* (Guntekin, 1992: 106).

Türkçe Sözlüklerde "*estağfurullah*" sözcüğü teşekkür edilen veya övülmüş kişi tarafınca alçakgönüllülük veya nezaket için söylenen söz olarak açıklanmıştır (Türkçe Sözlük, 1988: 705). Bu kelimenin anlamında aslına uygun metinde ifade edilmekte olan ret anlamıyla herhangi bir bağlantı görülmemektedir. Ancak nezaket kategorisi bakımından alçakgönüllülük veya ihtiram anlamı "*estağfurullah*" kelimesinin sözlük anlamından gelerek fonksiyonel görevine ret kavramını katmış bulunuyor. Reddeki saygı anlamı işte bu şekilde meydana gelmiş ve bu anlamın eş anlamlılık sırasında yer almıştır.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinde onay ve ret anlamları cümlelerde sadece belli başlı kelimeler aracılığıyla ifade edilmemektedir. Belki kelimeler grubundan oluşmaktadır. Yukarıda kayd ettiğimiz örnekler nezaket kategorisi açısından inkar ve ret kelimelerinin grubu zıt anlamlı çiftlik oluşturduğu dikkati çeker. Zıt anlamlılık durumunu aşağıdaki gibi çizelgede şöyle görebiliriz.

Tablo 3: Zıt Anlamlı Çiftlik Oluşturan Kelimelerin Özellikleri

№	Onay anlamındaki kelimeler grubu	Zıt anlamlı çiftlik oluşturan kelimelerin özellikleri	Ret anlamındaki kelimeler grubu
1	evet, olur, peki,	sıradan bir onay×sıradan bir ret	hayır, yok, değil
2	tabii, elbette	kuşkusuz onay×kuşkuyla ret	ne münasebet, estağfurullah
3	baş üstüne, hayhay	memnuniyetle onay × üzüntüyle ret	maalesef, üzgünüm

Nezaket anlatarak onay ve ret ifadesini taşımakta olan sözkonusu kelimeler grubu alt anlam özelliklerine göre üç aşamada değerlendirilebilir: birinci olarak, *sıradan bir onay×sıradan bir ret* anlamında; ikinci olarak, *kuşkusuz onay×kuşkuyla ret* anlamında; üçüncü olarak, *memnuniyetle onay×üzüntüyle ret* anlamlarında karşılıklı zıtlık durumunu ortaya koymaktadır.

Nezaket kategorisine göre onay cümlelerinde de, ret cümlelerinde de eş anlamlılık sırası nezaketi *basit, yüksek ve aşırılık* derecelerinden üç aşamada ifade etmektedir.

Fonksiyonel olarak onay ve ret ifade eden kelimeler tek kelimedenden oluşan cümle (yalın cümle), kesik cümle şeklinde kullanılarak, genelde belirteç daha sonra isim, sıfat, ünlem görevinde nezaketi çeşitli derecelerde ifade etmektedir. Nezaket ifadesi olarak kullanılan birim fonksiyonel görevi bakımından biri ikincisinin yerini tutamaz.

Sonuç

Onay ve ret bildiren vakaları anlatan dil bilgilerinin incelenmesinden elde edildiği şey bu onay ve ret anlamını taşıyan kelimelerdeki onay ve ret anlamları sözlüklerde kayd edilmemiştir. Söz konusu kelimeler metinde onay ve ret anlamını fonksiyonel bakımdan üstlendiği görülür.

Onay anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* kelimelerinden oluşan gruptan sadece *evet* ve *peki*'nin sözlük anlamında *onay* kaydedilmektedir. Gruptan yer almış diğer kelimelerde *onay* anlamı kaydedilmemiştir.

Araştırmanın esas konusu bulunan nezaket ise bu kelime grubunun herhangi birisinde kaydedilmemiştir. Elde edilen bilgiler söz konusu kelime grubundaki nezaket anlamının onların fonksiyonel görevinden meydana gelmiş olduğunu göstermektedir.

Ret ifade eden *hayır, yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* kelimelerinden oluşan gruptan sadece *hayır, yok, değil*'in sözlük anlamında *ret* kaydedilmektedir. Grupta yer almış diğer kelimelerde *ret* anlamı kaydedilmemiştir. Sözlükçülük kaynaklarında bu kelimelerin nezaket anlamının da bulunduğu görülmektedir. Elde edilen bilgiler söz konusu kelime grubundaki nezaket anlamının *onay* anlatan kelime grubunda olduğu gibi onların fonksiyonel görevinden meydana gelmiş olduğunu göstermektedir.

Türkiye Türkçesindeki *evet, olur, pekisıradan* bir onay^x sıradan bir *rethayır, yok, değil*'i anlatan zıt anlamlı kelimeler nezaket ifade ettiğinde onay ve ret anlatan kelimeler ünlemler, ara kelimeler, unvan sözcüklerle sıradan bir nezaket ifade etmek dışında alt anlam özellikleri temelinde yeni anlam biçimleri ortaya çıktığı görülür. Bu anlam biçimlerine göre *ret* kelimesi sayılan *yok*'un *ziyanıyok, ehemiyetiyok, zararı yok* şeklinde kelime öbekleri oluşturarak fonksiyonel bakımdan şekillen ret anlamsal olarak onay anlamını ortaya koyma özelliği tespit edilmiştir. Daha bir *ret* kelimesi olan *değil*'in sıradan bir retten farklı olarak *önemli değil, bir şey değil* gibi kelime öbekleri oluşturarak aşırı nezaket ifade etme imkanları ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Zıt anlamlı *tabii, elbette* kuşkusuz onay \times kuşkulu *ret, ne münasebet, estağfurullah* gibi dil birimlerindeki nezaket anlamı da kendine özgü bir biçimde değişkenliğiyle dikkati çekmiştir. Kuşkusuz onay sözcükleri olan *tabii, elbette*'de sesin tonu ve ezgisi doğru kullanılsa, nezaket kaba'ya veya saygı saygısızlığa yani tamamen ters anlam kazanması mümkün olduğu görülmüştür. Ret anlamını taşımakta olan *ne münasebet, estağfurullah* dil birimlerinin sözlük anlamlarında *ret* anlamı da *nezaket* anlamı da kayd edilmemektedir. Söz konusu kelimelerdeki *ret* ve *nezaket* anlamları aslına uygun olan metindeki fonksiyonel görevinden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir.

Zıt anlamlı çiftlikdeki kelimelerin özelliklerinin üçüncü grupta yansıtan *baş üstüne, hayhay* memnuniyetle onaylamak \times üzüntüyle *ret* etmek *maalesef, üzgünüm* dil birimleri diğerlerine nazaran verimli olduklarıyla, iç anlam özelliklerine göre zıt anlamlılık oluşturan birinci ve ikinci gruptaki kelimelerin yerini de tamamladıkları belli olmuştur. Sözlükçülük kaynaklarında söz konusu onay ve ret anlatan kelimelerin *onay, ret* ve *nezaket* anlamları kayd edilmemektedir. Kelimelerin bu anlamları toplanmış dil bilgileri (örnekleri) aracılığıyla incelenerek, aslına uygun metindeki fonksiyonel görevi olduğu belirlenmiştir.

Nezaket ifade eden ve onay anlatan kelimeler grubunda yer almış bulunan *lütfen* kelimesinin de sözlük anlamında *onay* ve *nezaket* kaydedilmemiştir. Bu sadece kelimenin fonksiyonel görevinde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Türkçede bu kelimeye zıt çiftlik oluşturan *ret* anlamlı sözcük bulunmamıştır.

Bunun dışında, onay ve ret anlamındaki kelimelerin grubunda yer almamış, sözlüklerde *onay* ve *ret* anlamları kaydedilmeyen *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* \times *rica ederim, bana artık müsaade, bırakınız* gibi birimlerin fonksiyonel özellikleriyle kendine özgü bir biçimde nezaketi onay ve ret aracılığıyla ortaya koyduğu görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde onay ve ret anlamları aracılığıyla nezaket ifadesinde *ret* kelimelerine göre onay kelimelerinin sayısının ve imkanlarının oldukça geniş olduğunu vurgulamak mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 374-375;
2. Göker, O. (1997). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri* III. İstanbul: M.E.B. Basımevi, 95-98;
3. Güntekin, R. N. (1992). *Çalığışu*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 408.
4. Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 290-292.
5. Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi, 350-352.
6. Hudoybergenova, Z. (2004). *İnkör və təsdiq gaplarda shakliy munosabat. O'zbek va turk tillarida sodda gapning struktur-funksional hususiyatlari* II. Toshkent: Fan, 49-61.
7. Karahan, L. (2007). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 103-110.
8. Lutfullaeva, D.E. (1997). *Təsdiq gaplarda inkor ve shakliy-mazmuniy nomuvofiqlik*: Filol.fan.nom....dis.Toshkent., 140.
9. Mo'minov, K. (1981). "İnkör kategoriyasının ayrim stilistik hususiyatları". O'zbek tili va adabiyoti. №4.27-30.
10. Nurmonov, A. (1981). "Təsdiq və inkor konstruksiyalarının signifikativ oppozisiyları". O'zbek tili va adabiyoti. №6. 28-31.
11. Nurmahanova, A.N. (1964). "Təsdiq bildiruvchi darak gaplar". O'zbek tili va adabiyoti №2. 52-57.
12. *O'zbek tili grammatikasi* II. (1976). Toshkent: Fan, 99.
13. Rustamov, T. (1959). *Hozirgi zamon O'zbek tili gap bo'laklarida inkorninig ishltilishi "O'zbek tili grammatikasi va punktuatsiyasi"*. Toshkent-Namangan.
14. TDK (1988). *Türkçe Sözlük* 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, A- J; 1.745; 2.K-Z.1679.

XÜLASƏ

Xalidə İMAMOVA

*Türkiyə türkcəsində nəzakət anlayışı: təsdiq və rədd qarşılığının eynimənalılığı**Açar sözlər: Türkcə, nəzakət, təsdiq, rədd, sinonim*

Bu məqalə Türkiyə türkcəsində nəzakət kateqoriyasının təsdiq və rədd ifadə edən sözlərində sinonim sırasını araşdırmaqdadır. Türkiyə türkcəsində nəzakət təsdiq ifadə edən "evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstünə, hayhay" və rədd bildirən "hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm" sözləri iç xüsusiyyətlərinə görə danışanlar arasında üç qrupa ayrılır. Bunlar: birinci olaraq, "sırası bir təsdiq × sırası bir rədd" mənasında; ikinci olaraq, "şübhəsiz təsdiq × şübhəli rədd" mənasında; üçüncü olaraq, "məmnuniyyətlə təsdiq × üzüntü ilə rədd" mənalılarında qarşılıqlı zidd vəziyyəti göstərmələri təsbit edilməkdədir. Nəzakət kateqoriyasına görə təsdiq, eləcə də rədd cümlələrində də sinonim sırası nəzakəti, "sadə, yüksək və həddindən artıqlıq" dərəcələrindən üç mərhələdə ifadə etməkdədir.

Funksional olaraq təsdiq və rədd ifadə edən sözlər tək sözdən ibarət olan cümlə (sadə cümlə), kəsik cümlə şəklində istifadə edilərək, ümumiyyətlə zərf, daha sonra isim, sifət, nida vəzifəsində nəzakəti müxtəlif dərəcələrdə ifadə etməkdədir. Nəzakət ifadəsi olaraq istifadə edilən vahidlər funksional vəzifəsi baxımından biri digərinin yerini tuta bilməz.

Təsdiq və rədd ifadə edən sözlər etimologiyasına görə; türkcə, ərəbcə və türkcə + ərəbcə sözlərin bir araya gəlməsindən formalaşır, quruluşu baxımından isə təsdiq və rədd mənasını daşıyan sözlər; sadə, törəmiş və mürəkkəb sözlərdən meydana gəlir.

Türkiyə türkcəsində təsdiq və rədd mənalı vasitəsilə nəzakət ifadə edən rədd sözlərinə görə təsdiq sözlərinin sayının və imkanlarının olduqca geniş olduğunu vurğulamaq mümkündür.

РЕЗЮМЕ

Халиде ИМAMOBA

Об оппозиционной синонимии слов выражающих вежливое утверждение и отрицание в турецком языке**Ключевые слова:** турецкий язык, утверждение, отрицание, синонимический ряд

В данной статье рассматриваются особенности употребления утвердительных и отрицательных слов в контексте категории вежливости в турецком языке. Эти (утвердительные: *evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay*, отрицательные *hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) слова даны в синонимическом порядке. Среди приведенных вышеслов существует различие, которое позволяет разделить эти слова на три группы: простое утверждение и простое отрицание (*sıradan bir onay = evet, olur, peki* × *sıradan bir ret = hayır, yok, değil*), несомненное утверждение и несомненное отрицание (*kuşkusuz onay = tabii, elbette* × *kuşkulu ret = ne münasebet, estağfurullah*), одобрительное утверждение и отрицание – сожаление (*memnuniyetle onay = baş üstüne, hayhay* × *üzüntüyle ret = maalesef, üzgünüm*).

Употребления утверждения и отрицания может быть представлен в виде простого (одно слово) и сокращенного предложений. Каждый член синонимических рядов утверждение и отрицание имеет свой статус. Они неравнозначны.

Исследуемые лексемы этимологически различны. Среди них есть турецкие (*evet olur, peki, baş üstüne x yok, değil, üzgünüm*), арабские (*tabii, elbette, lütfen x hayır, estağfurullah, maalesef*), гибридные (*ne münasebet* тюрк.+ар.). Структура изучаемых лексем неодинакова; есть простые и сложные.

В статье отмечается что слова выражающие утверждение в количественном отношении доминируют над словами выражающие отрицание. Каждое утвердительное слово за исключением *lütfen* коррелируется соответствующим отрицательным.

SUMMARY

Halide IMAMOVA

The Concept of Politeness in Turkish Language: Synonymousness of Affirmative and Negative Words**Keywords:** Turkish, politeness, affirmative, negative, synonymic line

The present article deals with the peculiarities of usage of the affirmative and negative words from the point of category of politeness in Turkish language. These (affirmative: *evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay*, negative *hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) words are given in the synonymic lines. These lines (*evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay; hayır = yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) show that there are differences among these lexemes. According to these peculiarities the affirmative and negative lexemes are divided into three groups: simple confirmation and simple negation (*sıradan bir onay = evet, olur, peki*, × *sıradan bir ret = hayır, yok, değil*), confirmation without doubt and denial of doubt (*kuşkusuz onay = tabii, elbette* × *kuşkulu ret = ne münasebet, estağfurullah*), confirmation with pleasure and denial of regret (*memnuniyetle onay = baş üstüne, hayhay* × *üzüntüyle ret = maalesef, üzgünüm*).

The analyses of the authentic material shows that all affirmative and negative lexemes are not equal from the point of their meanings, there is difference between them that determine from the context. Studied lexemes are etymologically different. There are Turkish, Arabic, hybrid (Turk.+Ar.) lexemes among them. The structure of the studied lexemes is not the same; they include simple, derivative and compound words.